

Camilla Collett – den felande länken i svensk litteraturhistoria

Anna Bohlin

Ellen Key fick vid 13 års ålder Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* i gåva av sin mor. Det lyfter Claudia Lindén fram i sin avhandling *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Genom åren skulle Key återvända till Colletts emancipationsroman, bland annat i sin första större publikation, en essä om Colletts författarskap i *Tidskrift för hemmet* år 1874.¹ Key sammanfattar: ”De meningar fru C. vill nedgöra äro alla de helt falska eller halft snedvridna dylika, som äro rådande i fråga om qvinnan, kärleken och äktenskapet”.² Key identifierar kort sagt Colletts författarskap med det område som skulle bli sedlighetsdebattens kärna under 1880-talet. Det ”moderna genombrottet” i Sverige kan inte diskuteras utan hänvisning till norsk litteratur och begreppen ”handskemoral” (efter Bjørnstjerne Bjørnsons *En hanske*, 1883) och ”dockhemslitteratur”. Senast har Birgitta Johansson Lindh förtjänstfullt visat hur 1880-talets svenska kvinnliga dramatiker utvecklade en självständig hållning genom att gå i kritisk dialog med Henrik Ibsen *Et dukkehjem* (1879).³ Men var är Camilla Collett?

Den begynnande kvinnorörelsen och svenska kvinnliga författare på 1880-talet har med rätta uppfattats som Fredrika Bremers arvtagare. Den borgerliga organisation för kvinnoemancipation som bildades 1884 hade rentav tagit hennes namn – Fredrika Bremer-förbundet – och sekelskiftets historieskrivning över rörelsen lyfte (på bekostnad av andra viktiga personer) fram

¹ Claudia Lindén, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2002), s. 35, 83f.

² Ellen Key, ”Camille Collet [sic] och hennes författareverksamhet”, *Tidskrift för hemmet* 16:5 (1874), s. 263; se även Lindén 2002, s. 35.

³ Birgitta Johansson Lindh, *Som en vildfågel i en bur. Identitet, kärlek, frihet och melodramatiska inslag i Alfhild Agrells, Victoria Benedictssons och Anna Charlotte Lefflers 1880-talsdramatik* (Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2019).

Bremer som den stora föregångaren.⁴ Anne Charlotte Leffler är ett exempel på Bremers litterära arvtagare i 1880-talet. Visserligen menar Monica Lauritzen i sin biografi över Leffler, att betydelsen av Bremers författarskap var begränsad till att ha röjt väg för kvinnliga författare: ”Det är tveksamt i vad mån [Bremers] idealrealistiska romaner får någon betydelse för Anne Charlotte Lefflers skrivande”.⁵ Samtidigt påpekar Claudia Lindén och David Gedin att Leffler anknöt till Bremer i sin serie prosaberättelser redan i den övergripande titeln *Ur lifvet*; Bremers serie romaner publicerades under titeln *Teckningar ur hvardagslifvet*.⁶

Bremer aktualiserades i både den politiska och skönlitterära debatten om kvinnoemancipation under 1880-talet, men Lauritzen har förstås rätt i att skillnaden mellan Bremers författarskap och det moderna genombrottets kvinnliga författare är stor, såväl när det gäller politik som estetik. Hur fann de kvinnliga 1880-talsförfattarna en ny litterär form för att gestalta emancipatorisk politik? Och hur utvecklades en ny problemformulering för det emancipatoriska projektet? Termen ”det moderna genombrottet” riskerar i svensk litteraturhistorieskrivning att bli självförklarande; den inbjuder till att låta litteraturens former restlöst förklaras av samhällsutvecklingen och antyder att den kvinnoemancipatoriska litteraturen plötsligt blev realistisk på ett helt nytt sätt.⁷ I själva verket döljer termen ”det moderna genombrottet”

⁴ Ulla Manns, ”Så skriver vi historia. Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 21:4 (2000), s. 5–27.

⁵ Monica Lauritzen, *Sanningens vägar. Anne Charlotte Lefflers liv och dikt* (Stockholm: Bonniers, 2012), s. 26. Lauritzen påpekar dock att Leffler i sina tidiga författarförsök hade Bremer som förebild. Se Lauritzen 2012, s. 63.

⁶ Claudia Lindén & David Gedin, ”Förord”, i *Att skapa en framtid. Kulturradikalen Anne Charlotte Leffler*, red. David Gedin & Claudia Lindén (Stockholm: Rosenlarv förlag, 2013), s. 11. David Gedin framhåller också i sin artikel i antologin att diskussionen om olika estetiska hållningar i Lefflers roman *En sommarsaga* (1886) skrivs in i den realistiska, borgerliga romantraditionen från Bremer. David Gedin, ”I hennes ögon. Att skapa en framtid i Anne Charlotte Lefflers *En sommarsaga*”, i *Att skapa en framtid. Kulturradikalen Anne Charlotte Leffler*, red. David Gedin & Claudia Lindén (Stockholm: Rosenlarv förlag, 2013), s. 64f.

⁷ I Norge finns sedan 1980-talet en kritisk debatt kring begreppet ”det moderna genombrottet”. Asbjørn Aarseth slår fast att det inte går att urskilja ”noe gjennombrudd til noe radikalt annerledes [...]”. Snarere finner vi en kontinuitet fra tidligere deler av det 19.

en stegvis förskjutning, som blir synlig först utifrån hela det nordiska litterära fältet. Jag menar att Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* är den felande länken i den svenska litteraturhistorien.

Lindén argumenterar för att den feministiska teori som etablerades runt sekelskiftet 1900 av bland andra Ellen Key, var en produkt av en litterär tradition; den emancipatoriska 1800-talslitteraturen fungerade ”som ett verktyg för teoretisk reflektion”.⁸ ”Det Key utlägger och bygger vidare på i Collets [sic], Eliots och Barrett Brownings texter”, inskräper Lindén, ”är inte en stil eller en form, utan en *teoretisk diskurs* om kvinnans emancipation.”⁹ 1880-talsförfattarna arbetade vidare på både estetik och politik, och här saknas alltså en undersökning av Camilla Colletts betydelse. Det kräver egentligen en mer omfattande argumentation än utrymmet här medger, men jag vill med några korta nedslag visa hur Colletts roman bildar en länk mellan 1850-talets nordiska emancipationsromaner och 1880-talets debatt om kärlek och politik. Mina nedslag i litteraturen fokuserar röst som tematik, bal som motiv och slutligen kommunikationsbrist som maktanalys. Allra först några ord om de nordiska emancipationsromanerna.

1850-talets nordiska emancipationsromaner

När Key skrev sin Collett-artikel vid mitten av 1870-talet betonade hon Colletts ensamhet: *Amtmandens Døttre* gav Collett ”en framstående plats i den nordiska litteraturen – en plats der hon sedan stått temligen ensam”.¹⁰ Den enda ”medkämpe” Key räknade med var Ibsen.¹¹ Vid tiden för publiceringen av sin eman-

århundre.” Asbjørn Aarseth, ”Periodisering i de estetiske disiplinene”, i *Eстетikk og historisitet*, red. Siri Meyer (Bergen & Oslo: Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, 1990), s. 120.

⁸ Lindén 2002, s. 36f., se även s. 46.

⁹ Lindén 2002, s. 69. Ang. George Eliots betydelse för Victoria Benedictsson, se Git Claesson Pipping, *Könet som läsanvisning. George Eliot och Victoria Benedictsson i det svenska 1880-talet – en receptionsstudie* (Stockholm/Steag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1993).

¹⁰ Key 1874, s. 262.

¹¹ Key 1874, s. 264.

cipationsroman var Collett emellertid inte ensam. De stora nordiska emancipationsromanerna gavs alla ut under 1850-talet: först kom danska Mathilde Fibigers *Clara Raphael. Tolv Breve* (1851), följt av Colletts *Amtmandens Døttre* (1854–1855) medan Fredrika Bremers *Hertha, eller En själs historia* (1856) dröjde till året därpå. De skapade alla upprörda debatter i sin samtid, och dansk, norsk och svensk kvinnorörelse räknar dessa romaner som sina respektive startpunkter.¹² Finlands motsvarighet, Fredrika Runebergs *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* (1858), hade i själva verket skrivits färdigt redan vid mitten av 1840-talet, men författaren fick mod att publicera först efter att ha läst Bremers *Hertha*.¹³ Trots omfattande forskning om Fibiger, Collett, Bremer och Runeberg i respektive land, finns knappt någon modern forskning som undersöker 1850-talets nordiska emancipationsromaner i relation till varandra.¹⁴ Vår nationella litteraturhistorie-

¹² Ang. debatterna om Fibigers respektive Colletts roman, se Marius Wulfsberg, "Kvinnefrigjøring og offentlighet i Norden på 1850-tallet. Om Mathilde Fibigers *Clara Raphael* og Camilla Colletts *Amtmandens Døttre*", i *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*, red. Ruth Hemstad & Dag Michalsen (Oslo: Pax Forlag, 2019), s. 411–434; Kamilla Aslaksen, "Romanens virkningskraft. Mottakelsen av *Amtmandens Døttre* 1854–1855", *Edda* 106:2 (2019a), s. 127–141; Katalin Nun, *Women of the Danish Golden Age. Literature, Theater and the Emancipation of Women* (Köpenhamn: Museum Tusulanum Press, 2013), s. 85–129.

¹³ Merete Mazzarella, *Fredrika Charlotta född Tengström. En nationalskalds hustru* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis, 2007), s. 184f.; Kristina Malmio, "Affective Bodies on the Move. Space, Emotions and Loss in Fredrika Runeberg's Historical Novel *Lady Catharina Boije and her Daughters*", i *Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region. The Production of Loss*, red. Anna Bohlin, Tiina Kinnunen & Heidi Grönstrand (Leiden & Boston: Brill, 2021), s. 192, 202.

¹⁴ Marius Wulfsberg har jämfört debatterna som följde på Fibigers respektive Colletts romaner. Wulfsberg 2019. Lone Kølle Martinsen nämner Bremers *Hertha* i en kort diskussion om Fibigers *Clara Raphael*. Lone Kølle Martinsen, "A Shieldmaiden Born to Fight and Love'. A Conceptual History of *Kvinder* and Old Norse Mythology in Grundtvig, Ingemann and Oehlenschläger's Romantic Poetry", i *Mythology and Nation Building. N.F.S. Grundtvig and His European Contemporaries*, red. Sophie Bønding, Lone Kølle Martinsen & Pierre-Brice Stahl (Aarhus: Aarhus University Press, 2021), s. 214. Elisabeth Møller Jensen relaterar kort till Fibigers och Bremers romaner i sin studie om Collett från 1987, där hon menar att alla tre romanerna hyllar manlig impotens; de kvinnliga huvudpersonernas aggressivitet fungerar kastrerande. Elisabeth Møller Jensen, *Emancipation som lidenskab. Camilla Colletts liv og værk. En læsning i "Amtmandens*

skrivning har stängt blicken för emancipationens transnationella rörelser i litteraturen både under 1850-talet och i förbindelsen mellan 1850-talet och 1880-talet.

Camilla Collett (1813–1895) läste Fredrika Bremers romaner redan på 1830-talet och diskuterade dem – inte helt okritiskt – i brev med sin väninna Emilie Diriks. Särskilt fäste hon sig vid den romantiska, blinda Elisabeth i *Familjen H****.¹⁵ Bremers och Thomasine Gyllebourgs ”hverdaghistorier” var också utgångspunkten för Collett när hon började skriva på *Amtmandens Døttre*.¹⁶ Innan romanen publicerades vände hon sig till den ledande danske kritikern Johan Ludvig Heiberg för att få stöd. Collett kände Heiberg, eftersom hon levte i Köpenhamn under en längre period, men kanske sökte hon sig också till just honom för att han tidigare hade stöttat Mathilde Fibiger (1830–1872) när hon gav ut *Clara Raphael*. Heiberg skrev till och med ett rätt märkligt förord till Fibigers emancipationsroman. Han lovordar författaren och försöker samtidigt släta över de mest provocerande åsikterna genom att be publiken ha överseende med författarens unga ålder – Mathilde Fibiger var i 20-årsåldern när hon skrev *Clara Raphael*. När romanen gavs ut strax före jul 1850 hade Fredrika Bremer (1801–1865) visserligen besökt Köpenhamn under några månader året innan, och umgåtts i de kretsar som skulle engagera sig i debatten om *Clara Raphael*. Vid tiden för

Døttre” (Charlottenlund: Rosinante 1987), s. 75–77. Själv har jag i två olika artiklar dels jämfört syndafallet som motiv i Fibigers, Colletts och Bremers romaner, dels analyserat deras olika förhållningssätt till skandinavism i konstruktionen av ett danskt, norskt respektive svenskt folk. Anna Bohlin, ”Äppelträd och synd. Wergeland och de nordiska emancipationsromanerna”, i *Ung må Wergeland ennå være. Sju artikler*, red. Elin Stengrundet & Erik Bjerck Hagen (Bergen: Alvheim & Eide akademisk forlag, 2022), s. 11–33; Anna Bohlin, ”Literature and the construction of Scandinavian peoples in relation to Scandinavianism”, i *Nordic Experiences in Pan-nationalisms: A Reappraisal and Comparison*, red. Peter Stadius & Ruth Hemstad (London & New York: Routledge, kommande under 2023). Av äldre forskning bör nämnas Ellisiv B. Steens artikel, som i konservativ anda jämför Fibigers, Colletts och Bremers liv och verk. Ellisiv B. Steen, ”Tre skandinaviske pionerer i kampen for kvinnens frigjøring”, *Edda* 44:3–4 (1945), s. 184–203.

¹⁵ Camilla Collett, brev till Emilie Diriks 05.04.1835 och 05.05.1835 i *Camilla og Peter Jonas Collett. Dagbøker og breve II. Camilla Collett. Breve fra ungdomsaarene*, red. Leiv Amundsen (Oslo: Gyldendal, 1930).

¹⁶ Møller Jensen 1987, s. 38f.

publiceringen hade Bremer dock sedan länge rest vidare till Amerika, och det finns inga bevis för att hon läst Fibigers roman. Fredrika Runeberg hörde till Bremers beundrare, dock med viss reservation för mangelstalterna i *Hertha*, som hon tyckte var alltför tama. Runebergs *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* är en historisk roman och utspelar sig på 1700-talet. Den fick ett gott mottagande; den finländska kritiken konstaterade att Fredrika Runebergs roman var betydligt mindre radikal än Fredrika Bremers.¹⁷ Det omdömet kan diskuteras, men den historiska miljön ger andra förutsättningar för emancipationsdiskussionen, och i det följande kommer den därför att lämnas åt sidan.

Vid mitten av 1870-talet var alltså Collett ensam. Fredrika Bremer hade gått ur tiden redan 1865 och Mathilde Fibiger slutade skriva efter massiv kritik även av sin andra roman, *Minona* (1854). Collett var fortsatt verksam och binder på så sätt genom sitt långa författarliv ihop 1850-talets emancipationsromaner med det senare 1800-talets sedlighetsdebatt och begynnande kvinnorörelse. *Amtmannens Döttrar* kom ut i svensk översättning på Lars Johan Hiertas förlag 1863 och sålde så bra att en ny upplaga trycktes året därpå.¹⁸ *Amtmandens Döttrare* aktualiserades också 1879, när en tredje, delvis omskriven utgåva publicerades. Kristin Ørjasæter har visat att ändringarna förstärker romanens realism i samklang med nyare estetiska ideal.¹⁹

Camilla Collett hörde faktiskt till dem som aktualiserade Fredrika Bremer på 1870-talet. Det som föranledde Keys artikel om Collett var en nyutkommen essäsamling, *Sidste Blade. Fjerde*

¹⁷ Mazzarella 2007, s. 180, 197f., 206–208; Heidi Grönstrand, "In Fredrika Bremer's Footsteps. Early Women Authors and the Rise of the Novel Genre in Finland", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 16:1 (2008), s. 53.

¹⁸ Kamilla Aslaksen, *Amtmannens dötters liv. En bokhistorisk undersøkelse av Norges første moderne roman* (Oslo: OsloMet, 2019b), s. 258f. Collett umgicks själv i Hiertas familj när hon och hennes söner bodde i Stockholm en period under vintern 1866. Se Aslaksen 2019b, s. 260.

¹⁹ Kristin Ørjasæter, "Inledning", i Camilla Collett, *Amtmandens Döttrare*, red. Ellen Nessheim & Kristin Ørjasæter, digital utgåva, bokselkap.no (Det norske språk- og litteraturselskap, 2013). Romanens titel stavades i första utgåvan *Amtmandens Döttrare*, vilket i tredje utgåvan ändrades till *Amtmandens Döttrare*. Eftersom jag i huvudsak refererar till första utgåvan är titeln och huvudpersonernas namn genomgående stavade efter första utgåvan.

og femte Række (1873). Key lägger särskild vikt vid essän ”Fra et mindre hjemligt Standpunkt”, daterad juni 1873 i Stockholm, som diskuterar just Fredrika Bremer. Collett tar utgångspunkt i Bremers ”Minnesuppteckningar” och beskrivningen av hur Bremer och hennes systrar växte upp på kall mjölk och torrt bröd medan de vuxna fick rikliga mängder av varma rätter. Hela försakelsesystemet, skriver Collett, ”faar næsten noget morderisk ved sig” när det tillämpas på ”Barnealderens stakkels uskyldige, primitive Livsbegjer”.²⁰ Större delen av essän är en diskussion om Bremers svar på biskop Wallins predikan på Marie bebådelsedag ”Om Qvinnans stilla kallelse”. Collett utropar:

Gode, fortræffelige Fredrika, hvad vilde Du sagt, om Du nu havde levet – vi forudsætte, at din kjække, kraftige Aand havde magtet at gjenembryde det fromme Taagesløv [dimslöja], der vilde skjule den lidt for os dine sidste Leveaar (maaske en Efter-virkning af formange tallriker kall Mjök og formeget aandeligt knækkebröd); hvad vilde Du sagt, om Du nu havde hørt denne Tale Ord til andet?²¹

Än idag predikas att kvinnans kall är försakelse, att tåla allt, konstaterar Collett år 1873 och suckar till Fredrika: ”Men ak, vi maa savne dit Vidnesbyrd, varme, oprigtige Sjell!”²² Hon föreställer sig i stället att ett annat fördomsfritt vittne, en ”Maanebeboer f. Ex. eller et andet exterjordglobiansk Væsen”, får lyssna till en predikan på Marie bebådelsedag.²³ Idén att låta en besökare från månen uttala sig om könsnormer skulle för övrigt plockas upp ett par decennier senare av Bremer-experten Klara Johanson, som skrev flera skarpa kåserier om ”selenitens” iakttagelser, bland annat om begreppet ”hem”.²⁴

²⁰ Camilla Collett, ”Fra et mindre hjemligt Standpunkt”, i *Erindringer og Bekjendelser. Sidste Blade. Fjerde og femte Række* (Christiania: P.T. Mallings Boghandel, 1873), s. 176.

²¹ Collett 1873, s. 179f.

²² Collett 1873, s. 180.

²³ Collett 1873, s. 180.

²⁴ K.J., ”Ljuva hem”, *Tidevarvet* 17.05.1924. K.J.:s fick även inspiration till sin ”vän från månen” i den ”selenit” som förekommer i Henri-Frédéric Amiels *En drömmares dagbok*,

Collett låter sin besökare från månen jämföra mänskliga samhällen med fåglar och bin – människorna kommer till korta, intressant nog med argumentet att ”Styrkens og Størrelsens Autoritet” ger rättigheter utan att förenas med skyldigheter.²⁵ Resonemanget börjar hos Bremer och slutar i evolutionsteorin, använd för svidande kritik av patriarkatet. Ellen Key lystrade och citerade rakt av ett antal sidor i sin artikel, bland annat Colletts liknelse mellan män och bin. Bisamhället hade alltså strax innan utgjort exempel på en fridfull stat, där ”det enda femininum, som fanns, var upphöjdt till herrskarinna, medan alla maskuliner voro arbetare”.²⁶ Collett medger gärna att hon känner många ädla män, men ännu fler som ”lika naturligt, man kan nästan säga oskyldigt, som bien utsuga de närmaste blomkalkarne, taga i beslag de af dem beroende qvinnornas viljeförmåga och sjelfbestämmningsrätt”.²⁷ Den romantiska organismmetaforiken förskjuts mot en evolutionistisk terminologi. Den förskjutningen är främmande för 1850-talets emancipationsromaner, men den finns förberedd i *Amtmandens Døttre* i Colletts förståelse av politisk röst.

Röst som tankeutbyte

Fibigers, Colletts och Bremers emancipationsromaner tematiserar alla röst och röstens villkor i samhället. I *Amtmandens Døttre* bygger intrigens vändpunkt på ett missförstånd mellan de älskande, huvudpersonen Sophie och informatorn Georg Cold. I slutet av romanen reds missförståndet ut, men för sent för att rädda deras kärlek. Cold klagar: ”o Sophie, Sophie, hvorfor talte Du ikke?”²⁸ Det är en fråga som sammanfattar hela romanen och öppnar för en intrikat maktanalys med rösten i centrum. I Bremers roman, däremot, frågar huvudpersonen Hertha: ”Får jag

som K.J. översatte 1925. Se Anna Bohlin, *Röstens anatomi. Läsningsar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskåserier* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2008), s. 300–303, 338–341.

²⁵ Collett 1873, s. 185.

²⁶ Collet citerad av Key 1874, s. 269f.

²⁷ Collett citerad av Key 1874, s. 270.

²⁸ Camilla Collett, *Amtmandens Døttre II* (Christiania: Johan Dahl, 1855), s. 290.

tala?” Lagman Carlsson svarar faktiskt: ”Ja, tala!”²⁹ Lagmannens maskulinitet understryks hela tre gånger: först i titeln (-man), därpå i namnet som innehåller både ”karl” och ”son”. Samtalet gäller kvinnans plats i det nya samhälle som romanen bygger. Redan i kapitel sex förekommer nämligen den stora eldsvåda som ödelägger hela det patriarkala samhället. Hos Collett är bränderna och skadorna av mer privat karaktär: det handlar om hjärtats brand, men, hävdar Collett, med lika avgörande implikationer för hela samhällsbygget. Analysen inleds emellertid med Nordens första emancipationsroman, Fibigers *Clara Raphael*, vars huvudperson har det i omgivningens ögon fatala felet att hon aldrig kan hålla tyst. Gemensamt är att alla tre romanerna ställer den kvinnliga rösten på scenen.

Fibigers roman är en brevroman. Huvudpersonen, den unga Clara, har lämnat Köpenhamn för att arbeta som guvernant i en lantlig småstad och skriver brev till sin väninna Mathilde, som är kvar i huvudstaden. I det småborgerliga, och enligt Clara medelmåttiga, sällskapslivet kommer hon omedelbart i konflikt med nästan alla. Clara får ständigt bannor för att hon talar för mycket, vägrar konversera om väder och vind, och har åsikter om politik, religion, krig, litteratur, uppfostran. För att begreppen om tillvarons väsentligheter ska få klarhet krävs emellertid ”den frie Udvexling af Tanker”, konstaterar Clara, och för första gången i sitt liv sörjer hon över att inte vara man: ”Det er ikke kvindeligt at sige imod!”³⁰ Barn uppfostras med ”aandeligt Snørliv paa, førend de kunne tænke”.³¹ Claras reaktion på denna insikt är uppror: ”der [er] kommet et Taleraseri over mig, som ingen Grændser kjender”.³² Lyckligtvis blir breven till väninnan en möjlighet att ge utlopp för Claras ”Talesyge”; vänskap och privata brev lägger grund för emancipation.³³ Att få bruka sin röst, ut-

²⁹ Fredrika Bremer, *Hertha, eller En själs historia. Teckning ur det verkliga lifvet* [1856], red. Åsa Arping & Gunnel Furuland (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2016), s. 131.

³⁰ Mathilde Fibiger, *Clara Raphael. Tolv Breve* (Kjøbenhavn: Reitzel, 1851), s. 20f., citat på s. 21.

³¹ Fibiger 1851, s. 21.

³² Fibiger 1851, s. 21.

³³ Fibiger 1851, s. 22.

trycka sig själv, framställs hos Fibiger som den avgörande utgångspunkten för frigörelse. Röstens förmedlar tankar till utbyte, vilket leder till utveckling, både för individen och för samhället.

Det gränslösa ”Taleraseri” som Claras brev utgör var en offentlig handling och fick avsedd effekt: den första offentliga debatten om kvinnoemancipation i Danmark – både kvinnor och män sa emot. Ungefär 30 recensioner och debattinlägg samt 12 pamfletter publicerades i den upprörda debatten. *Clara Raphael* blev attackerad från alla håll.³⁴ Ett par av de liberala motskrifterna var skrivna av kvinnor, som i övrigt stöttade Fibigers insats, men som var missnöjda med frånvaron av konkreta reformförslag. Andra kvinnor, bland dem Johanne Luise Heiberg, framförde mer konservativ kritik. Heiberg var vid denna tid hela Skandinavien mest uppburna skådespelerska och alltså gift med Fibigers beskyddare, Johan Ludvig Heiberg. Johanne Luise Heiberg ansåg att Fibigers roman hade en ”fordärlig Indflydelse paa Qvinden, det huslige Livs ansvarlige Minister”.³⁵ Det kan tyckas motsägelsefullt med tanke på att Heiberg själv var en offentlig stjärna. Hon var verksam som skådespelare på Det Konglige Teater i 40 år och kom att spela 270 olika roller, hon skrev själv skådespel och regisserade, Ibsen skrev dikt till henne och flera andra författare skrev skådespel direkt för henne. Kanske mer än någon annan ställde hon den kvinnliga rösten på scenen. Men konstens universum uppfattade hon som en rent ideal sfär, skild från verkligheten; konsten avspeglade en gudomlig verklighet.³⁶ Även om hon stod på scenen och var omskriven i pressen, hävdade Johanne Luise Heiberg att hon utvecklat sin kvinnliga konstnärspersonlighet i konsten, inte i offentligheten. Gränserna för 1800-talets offentlighet är sannerligen inte lätta att urskilja med blotta ögat.

Ändå var det alltså inte lagförslag om bättre utbildning eller rätt till arbete som Fibiger i första hand eftersträvade; kvinnor ska inte sitta med pipan i mun på dammiga studerkammare, för-

³⁴ Wulfsberg 2019; Nun 2013, s. 94–100, 121–127.

³⁵ Johanne Luise Heiberg citerad av Stig Dalager & Anne-Marie Mai, *Danske kvindelige forfattere I – fra Sophie Brahe til Mathilde Fibiger. Udvikling og perspektiv* (København: Gyldendal, 1982), s. 164.

³⁶ Dalager & Mai 1982, s. 166.

säkrar Clara.³⁷ Hon viger sitt liv till kampen för sanning, vilket uttolkas som att utveckla sin personlighet i frihet. Gud har, enligt Fibiger, i kvinnan uttryckt ”Skjønhedens Idee” och det är varje kvinnas ansvar att svara på denna bestämmelse, var och en på sitt sätt.³⁸ Breven är daterade 1848 och kopplar dessutom kvinnoemancipation direkt till det pågående första Slesvigkriget (1848–1851): liksom nationen Danmark kämpar för frihet och självständighet, måste kvinnor ha rätt att kämpa för sin individuella frihet och självständighet. ”Gud er min Fader, Danmark min Moder; alle Mennesker ere mine Søkende.”³⁹ Religion, nation, emancipation lagras över och bestämmer varandra.

Bremers *Hertha* är mer robust i sina anspråk och pläderar utan omsvep för ogift kvinnas myndighet. Lagreformen blir hos henne garant just för att kunna utveckla sin personlighet i frihet, och Bremer vill också öppna arbetsmarknaden för exempelvis kvinnliga läkare och domare. Det är med andra ord signifikativt att det är just lagens företrädare som uppmanar Hertha att tala. Lagmannen hävdar att kvinnan ska stanna i hemmet, Hertha argumenterar för att kvinnor få frihet att välja verksamhetsområde, varpå lagmannen ”tecknade åtskilliga karrikatur-bilder af den emanciperade qvinnan”.⁴⁰ Hertha säger emot med hjälp av organismmetaforik:

De karikaturer, ni nämner, ha uppkommit just af motsägelsen, såsom monstren bland blommorna uppkomma af brist på luft och ljus; de äro foster af en sträfvan, som ej funnit sitt rätta utlopp [...]. Gif den, genom rättvisa och kärlek [...] gif dem frihet att bilda sig efter dessa förebilder, och skönheten skall skrämja bort karrikaturen.⁴¹

Det är långt kvar till Colletts liknelse av män som suger ut blomkalkar likt bin. Bremers argumentation bygger på den romantiska

³⁷ Fibiger 1851, s. 43.

³⁸ Fibiger 1851, s. 43.

³⁹ Fibiger 1851, s. 50.

⁴⁰ Bremer 2016, s. 133.

⁴¹ Bremer 2016, s. 133.

bilden av kvinnor som blommor, förstärkt av den likaledes romantiska organismtanken. Kvinnor ska utveckla sin inre idé. För att blommor ska kunna utvecklas till blommor och inte till monster behövs en yttre frihet: luft och ljus.

Lagreformer måste hos Bremer komma först. Den yttre friheten krävs för att kunna utveckla inre frihet. Ellen Key betonade i sin Collett-artikel skillnaderna mellan Bremer och Collett i detta avseende. Genom hela sitt författarskap hade Collett riktat sig ”mera mot seden än lagen”, och medan Bremer synliggjort den ogifta kvinnans situation, har Collett ägnat sig åt den gifta kvinnan.⁴² ”Genom fru C. har af våra nordiska länder Norge gjort den första insagan mot seden, teorien i detta hänseende”, skriver Key och påminner om att utvecklingen i Sverige ”vändt sig mot lagen” senast i den nybildade Föreningen för gift kvinnas eganderätt.⁴³ Frihetens ordning – inifrån eller utifrån – får konsekvenser för hur den kvinnliga rösten ställs på scenen i Colletts emancipationsroman.

Röst som sinnlighet

Amtmandens Døttre är en utvecklingsroman. Läsaren möter först Sophie Ramm som ett trotsigt barn genom den nyanlände informatorn Colds ögon. Ett antal år senare väcks kärleken mellan dem genom Sophies vackra sångröst. Denna kärleksrelation kommer att sluta olyckligt, eftersom Sophie råkar höra hur Cold förnekar sin kärlek inför en gammal vän – orsaken är att Cold vill skydda sin älskade från skvaller, men konventionerna förhindrar att denna enkla sanning kommer fram. Så långt en tragedi. Romanen slutar emellertid med att Sophie accepterar ett frieri från en annan man, den betydligt äldre prosten Rein. Hans största attraktionsvärde består i det idealsamhälle han skapat i sin för-

⁴² Key 1874, s. 266.

⁴³ Key 1874, s. 266. Se även Lindén 2002, s. 84. Kristin Ørjasæter betonar Colletts uppfattning att frihet måste utvecklas inifrån ”så lenge kvinnen utgjør et hinder for sin egen frihet”, och lyfter fram romantikens subjektstanke och herrnhutarnas religiösa praktiker som inspiration. Collett gick i herrnhutarnas skola i Christiansfeldt åren 1827–1829. Kristin Ørjasæter, *Norges første feminist* (Oslo: Cappelen, 2003), citat på s. 9, se även s. 17–21, 162–164.

samling, en liten koloni som erbjuder allmogen välstånd, utbildning och moral. Dessutom har han en förtjusande liten dotter, som väcker Sophies moderskärlek. Sophie får utlopp för sin kärlekskapacitet och blir vad Ellen Key senare skulle kalla en ”samhällsmoder” för Colletts vision om nationen.⁴⁴

Toril Moi har lyft fram tematiken om stämman och stumhet i *Amtmandens Døttre*, om ”å finne og miste en stemme, [...] høre og overhøre hva en annen stemme sier”.⁴⁵ Sophie mister rösten, hon lyckas inte lyckas fråga Cold om varför han förnekat kärleken. Orsaken, menar Moi, är att det var förenat med skam att ge röst till kärlek, det var ”å ødelegge seg selv”.⁴⁶ Kärleken är lyckligast ”når den er skjult”.⁴⁷ Det är korrekt bara om man identifierar rösten med ett verbalt budskap, men rösten har fler och kanske viktigare funktioner hos Collett. Den lyckligaste tiden för Sophies och Colds kärlek är faktiskt när de sjunger tillsammans, alltså använder sina röster för att uttrycka sitt inre utan att nödvändigtvis formulera det i egna ord. Moi läser heller inte förälskelse-scenen. Möjligen är det världslitteraturens enda förälskelse medelst kulning.

⁴⁴ För en utförlig diskussion om moderskärlekens betydelse för romanens vision om nationen, se Susanne Skår, ”Den danske herregård – en nasjonalistisk utopi i Camilla Colletts *Amtmandens Døttre*”, i *Nation som kvalitet. Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden*, red. Anna Bohlin & Elin Stengrundet (Bergen: Alvheim & Eide akademisk forlag, 2021), s. 65–82.

⁴⁵ Toril Moi, ”Stumhet og kjærlighet. En lesning av *Amtmandens Døttre*”, i *Å bli en stemme. Nye studier i Camilla Colletts forfatterskap*, red. Trond Haugen (Oslo: Novus, 2014), s. 41.

⁴⁶ Moi 2014, s. 47.

⁴⁷ Moi 2014, s. 48. Hur kärleksrelationen till Cold ska uppfattas i relation till romanens emancipatoriska projekt har varit föremål för omfattande diskussion i Collett-forskningen. En relaterad aspekt som också upptagit forskningen gäller romanens realism. Erik Bjerck Hagens genomgång av forskningen visar att *Amtmandens Døttre* uppfattats som splittrad mellan tidstypisk idealism och en realism före sin tid. Bjerck Hagen slår fast att romanen bör förstås som en tragedi och att den föregivna splittringen är fabricerad av forskningen. Han förutsätter en strikt uppdelning mellan realism och idealism, och avvisar begreppet ”idealrealism”, vilket är en vanlig beskrivning av epokens dominerande estetik i svensk forskning. Bjerck Hagens slutsats om Colletts roman lyder: ”*Amtmandens Døttre* er den emblematiske norske romantisk-realistiske roman. [...] Det er ingenting idealistisk ved denne romanen.” Erik Bjerck Hagen, *Norsk litteratur 1830–1875. Romantikk, realisme, modernisme* (Oslo: Dreyers forlag, 2019), s. 251.

Sophie hjälper till på gårdens fåbod och lär sig kula av mjölkpiggen. Cold lyssnar inne i skogen utan att Sophie vet om det och blir helt tagen av hennes röst. Beskrivning av Colds reaktion är inte bara skildring av ett förälskelseögonblick – beskrivningen av rösten är en central scen med förgreningar genom hela romanen:

Men hvilken Stemme var ikke den ene! Saa bævende, fuld og klokkereen, saa jublende stærk og dog saa bøielig, gav den Gjenlyd i de fjerneste Aaser og fyldte den hver Vraa i de tause Skovdybder nedenunder.⁴⁸

Kulning är en sång till djur, den innehåller inga ord. All verbal kommunikation är bortskalad, bara sinnlighet återstår, den ”vibrerande Røst” som ger genklang i naturen, till och med fyller ”hver Vraa” i skogen.⁴⁹ Det är ett ljud som förenar den mänskliga naturen med den omgivande naturen. I Bremers författarskap hade sinnligheten i denna röst hade varit omöjlig. Ellen Rees och Susanne Skår har båda lyft fram denna scen i analyser av hur romanen formulerar nation. Rees sätter in den kulande Sophie i en 1800-talstradition av populära scenframställningar av den norska *seter* med en erotiserad, sjungande *budeia* som ett nationellt motiv. Medan Rees menar att Collett i slutändan avvisar denna kvinnliga nationella ikon till förmån för moderskap i ideal-samhället, argumenterar Skår för att *budeien* ger näring till kvinnors medborgarskap: Collett använder den för ”å aktivisere kvinnen og samtidig koble henne til landskapets mytologi”.⁵⁰ Jag vill i stället i detta sammanhang rikta uppmärksamheten mot hur rösten ger frihet.

Helt centralt för romanens rösttematik är en risk som Collett ständigt återkommer till: balansen mellan det genuina inre och den utbildade konsten. Å ena sidan riskerar det inre att bli utnyttjat, å andra sidan riskerar konsten att bli ett tomt skal utan innehåll. Detta problem diskuteras redan i skogen efter kul-

⁴⁸ Camilla Collett, *Amtmandens Døttre I* (Christiania: Johan Dahl, 1854), s. 36.

⁴⁹ Collett 1854, s. 36f.

⁵⁰ Ellen Rees, ”The Place of the Nation in Camilla Collett’s *Amtmandens Døttre*”, *Scandinavian Studies* 85:4 (2013), s. 436–439, 450; Skår 2021, s. 69.

ningen. Cold måste lova att inte berätta om Sophies röst för hennes föräldrar. Hon är livrädd att tvingas till samma öde som sin syster Louise, som tvingats ta sånglektioner och visas upp för främmande. Sophie har dolt sin vackra röst för att slippa bli ett ”Forlystelsesapparat for Fremmede”, alltså en vara som missbrukas för andras njutning – ett slags prostitution.⁵¹ Men Cold övertygar henne om att det finns en annan utbildning som inte leder till missbruk, utan till frihet: ”Musikken vil gjøre Dig selv friere og mere tillidsfuld, den vil berige din Sjel.”⁵² Detta är ”det Allernyttigste”, därför att det leder till ”Selvstændighed”.⁵³ Frihet för Collett måste liksom för Fibiger komma inifrån.

När Sophie återkommit från Köpenhamn, där hon utbildat sin röst, har Collett en intressant utläggning om konst, musik och personlighet. Cold och Sophie sjunger tillsammans:

Heri, i Kunsten, havde hun et eget Værn, imod den Forknyttelse, hun led under. Musikken rev hende uimodstaaelig med sig. Hendes Stemme, hendes hele Personlighed gik op i Sangens Idee.⁵⁴

Sinnligheten i musiken tvingar henne att hänge sig, men stämman är här också hennes personlighet – inte själ eller ande eller förnuft, utan personlighet – som går *upp* i en idé, nämligen sångens idé. Konsten utvecklar, förhöjer personligheten samtidigt som den materialiserar det inre. Röst är politik hos Collett i den mening att den ger kropp åt det inre, utvecklar det inre till självständighet och därmed till ansvarstagande och yttre frihet.

I *Sidste Blade. 2:dra og 3:dje Række* (1872) kommenterar Collett *Amtmandens Døttre* och förnekar att kvinnans frigörelse skulle ha kommit längre sedan romanen gavs ut mer än 15 år tidigare. Ellen Key citerar gillande i svensk översättning Colletts dom över 1870-talet: ”vi hafva ännu alls icke uppnått det stadium af frigörelse, omkring hvilket denna berättelse vänder sig. I vår

⁵¹ Collett 1854, s. 40.

⁵² Collett 1854, s. 40.

⁵³ Collett 1854, s. 40.

⁵⁴ Collett 1855, s. 30f.

tids sträfvanden att förbättra kvinnans ställning har man börjat *utifrån* i stället för *inifrån*.⁵⁵ Frihet utvecklas genom inre skönhet och bildning, som sen uttrycks med en samhällelig röst, alltså manifesteras i yttre frihet, nationell och individuell. Det är också en idé om frihet som Collett och Fibiger delade med bland andra Johan Sebastian Welhaven och Friedrich Schiller, som för övrigt citeras i Fibigers roman.⁵⁶ Skillnaden mellan Fibigers och Colletts frihet ligger i sinnligheten.

Clara har alltså vikt sitt liv till en högre kallelse i Guds namn, men dessvärre blir hon förälskad i en helt verklig, fysisk man. Det är ett stort problem, eftersom sinnlighet hos Fibiger drar ner kärleken till en fysisk nivå och vänder uppmärksamheten från idén till kroppen. Rösten står i ett motsatsförhållande till kropp. Emancipation utesluter sinnlig kärlek för Fibiger i motsättning till Collett. Fibiger löser detta på ett originellt sätt: Clara gifter sig faktiskt med den älskade, men i ett vitt äktenskap, de ska leva tillsammans som syskon. Det var en lösning som samtiden fann ansträngd och som på 1880-talet hade varit omöjlig, för att inte säga kontraproduktiv. Lindén framhåller att det "Leffler undersöker och gestaltar i sina texter är något som kan kallas 'emancipationens erotik'", "en omstrukturering av, inte bara sedlighetsmoralen, utan själva sexualiteten, av begäret som sådant".⁵⁷ Sinnligheten hade blivit det område emancipationen skulle erövrta, inte dess motsats.

I den feministiska teori som formulerades något senare, i början av 1900-talet, hade den politiska rösten rentav en nödvändig relation till kropp och sinnlighet, eftersom frihet förstods i anknytning till evolutionsteorin.⁵⁸ Röstens funktion är en konsekvens av frihetens ordning. I Bremers *Hertha* har kroppen ingen frigörande funktion. Ingen koppling upprättas mellan poli-

⁵⁵ Camilla Collett citerad hos Key 1874, s. 263.

⁵⁶ Se t.ex. Skår 2021; Ørjasæter 2003, s. 80.

⁵⁷ Claudia Lindén, "Emancipationens erotik", i *Att skapa en framtid. Kulturradikalen Anne Charlotte Leffler*, red. David Gedin & Claudia Lindén (Stockholm: Rosenlarv förlag, 2013), s. 79f.

⁵⁸ Ang. röstens relation till kroppslighet och olika förhållningssätt till evolutionsteori i det tidiga 1900-talets feministiska teori, se Bohlin 2008.

tisk röst och kropp, men i Colletts *Amtmandens Døttre* finns den förberedd i erotiseringen av röst. Och i essän från 1873 jämför alltså Collett människors könsordning med bin och fåglar i en, visserligen skämtsam, referens till evolutionsteorin – i en diskussion om Fredrika Bremer.⁵⁹ Colletts emancipationsroman kom ut året innan Bremers, men den pekar fram mot 1880-talets sinnliga politiska röst.

Bal

Balen var allestädes närvarande i 1800-talsrealism hos kvinnliga författare – inte hos manliga. Det visar David Gedin, som ger en enkel förklaring: balen var kvinnornas utträde på äktenskapsmarknaden för att finna en äkta man, kvinnans ”enda och helt avgörande karriärsteg”.⁶⁰ Han lyfter fram den berömda inledningen till *Hertha* och Bremers desillusionerande avslöjande av balen som just en marknad.⁶¹ Flickorna bedöms efter förmögenhet och inte efter inre egenskaper. Hertha gör sitt inträde i romanen med repliken:

Jag tycker, att det är en usel verld, der en god och bra flicka icke har annat parti att taga än att gifta sig med en man i florshufva, eller en man utan hjerta, och som tydligen icke bryr sig särdeles mycket om henne!⁶²

Kritiken av balen vidgas till att gälla en hel värld. Kvinnor agerar på mäns villkor och de olika förväntningarna på kvinnors respektive mäns moral sätts på spel. Självklart är balen central även i Fibigers och Colletts emancipationsromaner, men balmotivet får delvis en annan funktion.

Clara Raphaels upplevelse av balen är diametralt motsatt Herthas:

⁵⁹ Collett 1873, s. 184–186.

⁶⁰ David Gedin, ”Att få lov. Kvinnor och baler kring 1880-talet”, *Samlaren* 128 (2007), s. 53. Ang. balen i 1880-talsdramatik som ”initieringsrit och disciplineringsinrättning”, se även Johansson Lindh 2019, s. 143–150.

⁶¹ Gedin 2007, s. 53, 58f., 63, 73.

⁶² Bremer 2016, s. 13.

Hvilken Nat, Mathilde! Endnu svæve de lyse Billeder for mit Øie,
i magisk Glands, endnu toner hans Stemme i min Sjæls Inderste!
Jeg har dandset! Aldrig før har jeg vidst, hvad det var, at dandse.
Det var, som jeg blev baaren af Tonerne, som vi hævede os over
Jorden, til Paradis!⁶³

I Fibigers roman är balen det ögonblick då Clara på allvar faller för sin käraste under inverkan av den förförande, sinnliga dansen. Clara, som om och om igen slagit fast betydelsen av att få uttala sig, saknar plötsligt ord för vad hon känner. I stället för sin egen röst, har den älskades röst tagit plats i hennes själs innersta. Detta är en katastrof hos Fibiger. Balen är ett paradys, men visar sig också vara ett syndafall från Claras kvinnoemancipatoriska kall.

Hos Collett finns liksom hos Bremer en kritik av balen som äktenskapsmarknad, men den bygger på en mer komplicerad maktanalys och involverar hur både män och kvinnor agerar inom ramen för patriarkala normer. ”Mine Ballidelser”, skriver Sophie i sin dagbok, ”ere de ikke i det Smaa en Afspeiling af Livet?”⁶⁴ För kvinnor kan inte säga nej till vare sig dans eller äktenskap. ”Vor Bestemmelse er at *giftes*, ikke at blive lykkelige.”⁶⁵ Så långt är Bremer med, men hos Collett lider även den manliga huvudpersonen Cold av balen. Han söker det kvinnliga idealet, men finner bara konventionell yta utan kärna, djup, självständighet. Slutligen träffar han en något äldre kvinna, Margrethe, som har just de ”store Anlæg til Sandhed, rigtig Følelse, Tankerigdom og Skarpsindighed i Opfatningen” han sökt efter, men hon är bruten av sina erfarenheter och dör senare.⁶⁶ I 1879 års utgåva får Margrethe beskt kommentera till Cold att han sökt efter sin ideal-kvinna på fel ställe:

De har søgt hende i Festsalene, under Lysekronerne. Blandt de Ikkefeterede, de Ikkepåagtede, de Skjulte, havde hun måske været at finde. Sporet af den Slags Kvinder må man søge i de

⁶³ Fibiger 1851, s. 95.

⁶⁴ Collett 1854, s. 128.

⁶⁵ Collett 1854, s. 129.

⁶⁶ Collett 1854, s. 55.

dunkleste Vrår af Husene, eller søg dem i Sindssygeanstalterne, eller i *Graven*...⁶⁷

Balen är inte platsen för kärlek, och djupsinniga kvinnor återfinns på sinnessjukhus – eller i skogen på fåboden. I Anne Charlotte Lefflers skandalnovell ”Aurore Bunge” från 1883 står den erotiska kärleken inte heller att finna i balsalen, utan är förvisad till samhällets utkant – om inte till sinnessjukhuset, så till en fyr längst ut i havsbandet. Den firade baldrottningen Aurore kastar av sig snörlivet, som förstört figuren, slänger sig ut i havet och har sex med fyrvaktaren.⁶⁸ Frihet är här identifierad med en befrielse av kroppen.

Victoria Benedictsson noterar i *Stora Boken* att Georg Brandes varnat henne: ”Naar De bliver gammel og dydsiret [dydig], saa bliv aldrig en fru Collet [sic].”⁶⁹ Frågan är om inte varningen kom för sent; hon var redan en – förvisso odydig – Camilla. Victoria Benedictssons roman *Fru Marianne* från 1887 börjar med en bal som leder till en förlovning, men äktenskapet bygger på just de ideal som visar sig vara falska, vilket leder till en kris. Marianne och Börje lurar inte bara varandra, utan också sig själva; precis som hos Collett är det både kvinnans och mannens misstag att tro på de romantiska idealen.

Efter balen fantiserar Marianne om att det Börjes i natur finns något

våldsamt, som låg och gömde sig under den lugna ytan. Denna obändighet, som hon drömde om, lockade henne, och det låg någonting för hennes drifhusvuxna qvinlighet eggande i att tänka sig älskad af en sådan, nästan rå natur.⁷⁰

⁶⁷ Camilla Collett, *Amtmandens Døtre* (Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag, 1879), s. 75f.

⁶⁸ Anne Charlotte Leffler, ”Aurore Bunge”, *Ur lifvet II* (Stockholm: Z. Hæggsströms, 1883), s. 19. Se även Lindén 2013.

⁶⁹ Victoria Benedictsson, *Stora Boken och Dagboken III. Dagbok 1886–1888*. Utgiven och kommenterad av Christina Sjöblad (Lund: Liber Förlag, 1985), s. 273.

⁷⁰ Victoria Benedictsson, *Fru Marianne* (Stockholm: Z. Hæggsström, 1887), s. 11.

Detta är den romantiske manlige hjälten, men det är ett ideal som dekonstrueras under loppet av romanen. Lindén betonar i sin analys av romanen att Mariannes föreställning ”om äktenskapet är uteslutande en erotisk fantasi där njutning, våld och självutplåning redan är sammantvinnade till en oupplöslig enhet”, liksom även Börjes idé om Marianne är en erotisk teaterfantasi.⁷¹ Lindén konstaterar att äktenskapet inledningsvis bygger på ett ”sexuellt begär helt utan förankring i den andra människans person”, men att dikotomin bryts upp för att i slutet av romanen ersättas av ömsesidigt erkännande.⁷²

Balen fungerar hos Bremer som en moralisk kritik av det patriarkala samhället, medan Fibiger använder den för att gestalta sinnlighet som en fiende till emancipation. Hos Collett handlar kritiken mot balen om konventionell ytlighet, vilket drabbar både kvinnor och män, och förpassar djupa känslor till samhällets utkanter. Det är den linje som utvecklas vidare i Lefflers och Benedictssons balskildringar.

Kommunikationsproblem

Orsaken till att Sophie och Cold inte får varandra i Colletts roman är kommunikationsbrist. Samhällets normer tillåter inte att de talar öppet, vilket leder till missförstånd, rädsla, kyla. Missförstånd mellan Hertha och Yngve riskerar att få fatala konsekvenser även i Bremers roman. I Bremers författarskap finns många djupt deprimerade personer och Hertha överväger självmord när hon tror sig sviken av sin älskade Yngve, men missförståndet reds ut i tid. Hos Collett bestämmer missförståndet livet. Bremers idealrealism garanterar att det alltid finns en bot, ett sätt att göra rätt; hennes romaner är 1800-talets självhjälpslitteratur med uppdraget att lösa upp disharmonier. I *Hertha* utnyttjar fadern sin lagliga rätt att neka Hertha att gifta sig med sin älskade Yngve; lagen är felsteget – *hamartia* – som leder till tragedi. I *Amtmandens Döttré* är kritiken av det patriarkala samhället betydligt mer komplicerad. Hos Collett är disharmonierna

⁷¹ Lindén 2002, s. 285f.

⁷² Lindén 2002, s. 289–299, citat på s. 289.

det mänskliga tillståndet, hon fångar hur samhällets normer verkar inom en människas själsliv, skapar subjekt i konflikt med sig själva. Lagens makt kompliceras av känslornas makt. Det är en samhällskritik som tar kärleksrelationens inre dynamik som utgångspunkt för maktanalys. Det är den linje som 1880-talets sedlighetsdebatt plockade upp.

Denna oförmåga till kommunikation – hur den är betingad av samhället och vilka samhälleliga konsekvenser den får – blev ett viktigt politiskt tema i 1880-talets litteratur. Nu gällde det inte längre att komma till tals, utan att människor inte *hör* samma sak. Orden förändrar betydelse beroende på verklighetsbeskrivning. Jag begränsar mig till att nämna två dramer, där redan titeln anspelar på denna tvetydighet, och där kommunikationssvårigheter leder till tragedi.

Alfhild Agrells drama *Räddad* (1881) är en replik på Ibsens *Et Dukkehjem*. Mannen har spelat bort alla pengar och vill åt hustruns pengar. Hon stannar i äktenskapet på grund av barnet, men barnet dör och hon vill lämna honom. Han utnyttjar sin lagliga rätt att hålla henne kvar i hemmet och tvingar henne att ge honom pengar för att köpa sig fri. Har han blivit räddad eller tvärtom sjunkit så lågt att han är bortom räddning? I Lefflers succédrama *Sanna kvinnor* (1883) – även den del av dockhemsdebatten – ställs frågan om vad som egentligen är en sann kvinna? Den patriarkala idén om en sann kvinna, eller en kvinna som tar ekonomiskt och moraliskt ansvar? Svaret beror på vilken verklighetsbeskrivning som ger orden dess innebörd. Kommunikationsbrist framställs som en könsordning. Reformen i lagstiftningen som gav gifta kvinnor rätt att förfoga över sin egendom undergrävs i dramat av samhällsnormer och individernas känsloliv; lagens makt kompliceras av känslornas makt liksom hos Collett.

Kärlek står i centrum för 1800-talets kvinnoemancipation, men den politiska problemformuleringen och formerna för den litterära gestaltningen förändrades under andra hälften av århundradet. Camilla Collett är den felande länken i svensk litteraturhistoria mellan å ena sidan Fredrika Bremers *Hertha*, å andra sidan 1880-talets kvinnliga författare – Anne Charlotte

Leffler, Victoria Benedictsson, Alfhild Agrell. De nordiska emancipationsromanerna från 1850-talet ställde alla den kvinnliga rösten på scenen, men på olika sätt. Bremer och Fibiger uppfattade röstens funktion som instrument för tankeutbyte i motsättning till erotik. I Colletts *Amtmandens Døttre*, däremot, identifieras röstens frihet med kropp. Röstens sinnlighet hos Collett bygger på en frihetens ordning som leder inifrån och ut. Det implicerar också en maktanalys som tar utgångspunkt i den subjektiva erfarenheten av kärleksrelationens dynamik för att formulera samhällskritik. Erotik avvisas inte, utan politiseras – en problemformulering som föregriper 1880-talet. Balen som motiv förenar 1850-talets emancipationsromaner med 1880-talets radikala kvinnliga författare, men motivet får delvis olika funktion. Liksom hos Bremer fungerar balen hos Collett som en kritik av äktenskapsmarknaden. Till skillnad från Bremer, men i likhet med Benedictsson, drabbar dock balens ytlighet hos Collett i lika hög grad männen. Balen hindrar själva kärleksförmågan. Kommunikationsproblemen förskjuts från rätten att tala till möjligheten att förstå – en finkalibrerad maktanalys som 1880-talets författare skulle utveckla vidare. I Colletts författarskap låter sig också emancipationens rörelse följas från romantikens organismtanke in i sekelskiftets evolutionism. Kärlekens maktanalys i *Amtmandens Døttre* leder in i det svenska 1880-talet.

Källor och litteratur

- Aarseth, Asbjørn, ”Periodisering i de estetiske disiplinene”, i *Eстетikk og historisitet*, red. Siri Meyer (Bergen & Oslo: Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, 1990), s. 115–127.
- Aslaksen, Kamilla, ”Romanens virkningskraft. Mottakelsen av *Amtmandens Døttre* 1854–1855”, *Edda* 106:2 (2019a), s. 127–141.
- Aslaksen, Kamilla, *Amtmannens døtres liv. En bokhistorisk undersøkelse av Norges første moderne roman* (Oslo: OsloMet, 2019b).
- Benedictsson, Victoria, *Fru Marianne* (Stockholm: Z. Hæggström, 1887).
- Benedictsson, Victoria, *Stora Boken och Dagboken III. Dagbok 1886–1888*. Utgiven och kommenterad av Christina Sjöblad (Lund: Liber Förlag, 1985).

- Bjerck Hagen, Erik, *Norsk litteratur 1830–1875. Romantikk, realisme, modernisme* (Oslo: Dreyers forlag, 2019).
- Bohlin, Anna, *Röstens anatomi. Läsningar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvs-kåserier* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2008).
- Bohlin, Anna, ”Äppelträd och synd. Wergeland och de nordiska emancipationsromanerna”, i *Ung må Wergeland ennå være. Sju artikler*, red. Elin Stengrundet & Erik Bjerck Hagen (Bergen: Alvheim & Eide akademisk forlag, 2022), s. 11–33.
- Bohlin, Anna, ”Literature and the construction of Scandinavian peoples in relation to Scandinavianism”, i *Nordic Experiences in Pan-nationalisms: A Reappraisal and Comparison*, red. Peter Stadius & Ruth Hemstad (London & New York: Routledge, kommande under 2023).
- Bremer, Fredrika, *Hertha, eller En själs historia. Teckning ur det verkliga lifvet* [1856], red. Åsa Arping & Gunnel Furuland (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2016).
- Claesson Pipping, Git, *Könet som läsanvisning. George Eliot och Victoria Benedictsson i det svenska 1880-talet – en receptionsstudie* (Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1993).
- Collet, Camilla, *Amtmandens Døtre* (Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag, 1879).
- Collett, Camilla, *Amtmandens Døttre I–II* (Christiania: Johan Dahl, 1854–1855).
- Collett, Camilla, ”Fra et mindre hjemligt Standpunkt”, i *Erindringer og Bekjendelser. Sidste Blade. Fjerde og femte Række* (Christiania: P.T. Mallings Boghandel, 1873), s. 175–192.
- Collett, Camilla, *Camilla og Peter Jonas Collett. Dagbøger og breve II. Camilla Collett. Breve fra ungdomsaarene*, red. Leiv Amundsen (Oslo: Gyldendal, 1930).
- Dalager, Stig & Mai, Anne-Marie, *Danske kvindelige forfattere I – fra Sophie Brahe til Mathilde Fibiger. Udvikling og perspektiv* (København: Gyldendal, 1982).
- Fibiger, Mathilde, *Clara Raphael. Tolv Breve* (Kjøbenhavn: Reitzel, 1851).
- Gedin, David, ”Att få lov. Kvinnor och baler kring 1880-talet”, *Samlaren* 128 (2007), s. 52–109.
- Gedin, David, ”I hennes ögon. Att skapa en framtid i Anne Charlotte Lefflers *En sommarsaga*”, i *Att skapa en framtid. Kulturradikalen Anne Charlotte Leffler*, red. David Gedin & Claudia Lindén (Stockholm: Rosenlarv förlag, 2013), s. 63–77.

- Grönstrand, Heidi, "In Fredrika Bremer's Footsteps: Early Women Authors and the Rise of the Novel Genre in Finland", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 16:1 (2008), s. 46–57.
- Johansson Lindh, Birgitta, *Som en vildfågel i en bur. Identitet, kärlek, frihet och melodramatiska inslag i Alfhild Agrells, Victoria Benedictssons och Anna Charlotte Lefflers 1880-talsdramatik* (Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2019).
- K.J. [Klara Johanson], "Ljuva hem", *Tidevarvet* 17.05.1924.
- Key, Ellen, "Camille Collet [sic] och hennes författareverksamhet", *Tidskrift för hemmet* 16:5 (1874), s. 262–277.
- Kølle Martinsen, Lone, "'A Shieldmaiden Born to Fight and Love'. A Conceptual History of *Kvinder* and Old Norse Mythology in Grundtvig, Ingemann and Oehlenschläger's Romantic Poetry", i *Mythology and Nation Building. N.F.S. Grundtvig and His European Contemporaries*, red. Sophie Bønding, Lone Kølle Martinsen & Pierre-Brice Stahl (Aarhus: Aarhus University Press, 2021), s. 195–232.
- Lauritzen, Monica, *Sanningens vägar. Anne Charlotte Lefflers liv och dikt* (Stockholm: Bonniers, 2012).
- Leffler, Anna Charlotte, "Aurore Bunge", *Ur lifvet II* (Stockholm: Z. Hæggströms, 1883), s. 1–52.
- Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2002).
- Lindén, Claudia, "Emancipationens erotik", i *Att skapa en framtid. Kulturradikalen Anne Charlotte Leffler*, red. David Gedin & Claudia Lindén (Stockholm: Rosenlarv förlag, 2013), s. 79–93.
- Lindén, Claudia & Gedin, David, "Förord", i *Att skapa en framtid. Kulturradikalen Anne Charlotte Leffler*, red. David Gedin & Claudia Lindén (Stockholm: Rosenlarv förlag, 2013), s. 7–19.
- Malmio, Kristina, "Affective Bodies on the Move. Space, Emotions and Loss in Fredrika Runeberg's Historical Novel *Lady Catharina Boije and her Daughters*", i *Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region. The Production of Loss*, red. Anna Bohlin, Tiina Kinnunen & Heidi Grönstrand (Leiden & Boston: Brill, 2021), s. 192–218.
- Manns, Ulla, "Så skriver vi historia. Den svenska kvinnorörelsen ur ett historiografiskt perspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 21:4 (2000), s. 5–27.
- Mazzarella, Merete, *Fredrika Charlotta född Tengström. En nationalskalds hustru* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis, 2007).

- Moi, Toril, "Stumhet og kjærlighet. En lesning av Amtmandens Døttre", i *Å bli en stemme. Nye studier i Camilla Colletts forfatterskap*, red. Trond Haugen (Oslo: Novus, 2014), s. 33–55.
- Møller Jensen, Elisabeth, *Emancipation som lidenskap. Camilla Colletts liv og verk. En læsning i "Amtmandens Døttre"* (Charlottenlund: Rosinante 1987).
- Nun, Katalin, *Women of the Danish Golden Age. Literature, Theater and the Emancipation of Women* (Köpenhamn: Museum Tusulanum Press, 2013).
- Rees, Ellen, "The Place of the Nation in Camilla Collett's Amtmandens Døttre", *Scandinavian Studies* 85:4 (2013), s. 431–454.
- Skår, Susanne, "Den danske herregård – en nasjonalistisk utopi i Camilla Colletts Amtmandens Døttre", i *Nation som kvalitet. Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden*, red. Anna Bohlin & Elin Stengrundet (Bergen: Alvheim & Eide akademisk forlag, 2021), s. 65–82.
- Steen, Ellisiv B., "Tre skandinaviske pionerer i kampen for kvinnens frigjøring", *Edda* 44:3–4 (1945), s. 184–203.
- Wulfsberg, Marius, "Kvinnefrigjøring og offentlighet i Norden på 1850-tallet. Om Mathilde Fibigers *Clara Raphael* og Camilla Colletts *Amtmandens Døttre*", i *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*, red. Ruth Hemstad & Dag Michalsen (Oslo: Pax Forlag, 2019), s. 411–434.
- Ørjasæter, Kristin, *Camilla. Norges første feminist* (Oslo: Cappelen, 2003).
- Ørjasæter, Kristin, "Innledning", i Camilla Collett, *Amtmandens Døttre*, red. Ellen Nessheim & Kristin Ørjasæter, digital utgave, bokselkap.no (Det norske språk- og litteraturselskap, 2013).